

Édouard Jauneau

**RECEPTAREA PĂRINȚILOR GRECI
AI BISERICII ÎN OCCIDENT**

Contribuția lui Ioan Scotus Eriugena

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

JEAUNEAU, ÉDOUARD

Eriugena și receptarea părinților greci ai bisericii în Occident / Édouard
Jeauneau ; trad. din lb. franceză de Ana-Maria Răducan și Elena Cojocariu ; ed.
îngrij., st. introd., note, bibliogr. și indici de Florin Crișmăreanu ; carte tipărită cu
binecuvîntarea Înaltpreasfințitului Teofan Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. -
Iași : Doxologia, 2017

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-666-689-3

I. Răducan, Ana-Maria (trad.)

II. Cojocariu, Elena (trad.)

III. Crișmăreanu, Florin (ed. ; pref.)

28

© Brepols Publisher, Turnhout, Belgium, for *Tendenda Vela. Escursions littéraires et digressions philosophiques à travers le Moyen Âge*, par Édouard Jeauneau, 2007

© Édouard Jeauneau, *Études Érigéniennes*, edité par *Études Augustiniennes*, Paris, 1987.

Coperta 1: Hristos în slavă, anluminură, Evangheliarul lui Godescalc (781-783),
Bibliothèque nationale de France, Paris.

CUPRINS

Notă cu privire la receptarea lui Eriugena în Răsăritul creștin (Édouard Jeuneau)	7
Notă introductivă (Florin Crîșmăreanu)	11
Eriugena și Părinții greci ai Bisericii: influență și diseminare. Câteva repere (Studiu introductiv de Florin Crîșmăreanu)	15
I. Ioan Scotus: omul și opera	75
II. Ioan Scotus Eriugena și limba greacă	109
III. Ioan Scotus Eriugena: mărirea și decăderea meseriei de traducător	155
IV. Pseudo-Dionisie, Grigorie de Nyssa și Maxim Mărturisitorul în operele lui Ioan Scotus Eriugena	167
V. Așația din Saint-Denis, cea care l-a introdus pe Dionisie în Occident	183
VI. Dionisie Areopagitul, promotorul neoplatonismului în Occident	205
VII. Nimic dumnezeiesc și teofanie (Eriugena, discipol al lui Dionisie)	227

VIII. Comentariul lui Guillaume din Lucques la <i>Numele divine</i>	237
IX. Eriugena și Grigorie de Nyssa	253
X. Diviziunea sexelor la Grigorie de Nyssa și Ioan Scotus Eriugena	271
XI. Ioan Eriugena și lucrarea <i>Ambigua ad Iohannem</i> a lui Maxim Mărturisitorul	301
XII. Traducerea eriugeniană la <i>Ambigua</i> lui Maxim Mărturisitorul: Thomas Gale (1636-1702) și <i>Codex Remensis</i>	325
XIII. Figura lui Melchisedec la Maxim Mărturisitorul	343
XIV. Eriugena între Vechea și Noua Romă. „Filioque”	355
XV. <i>Sensus</i> în exegeza biblică a Evului Mediu timpuriu (secolele IX-XII)	389
XVI. Rugăciune pentru dobândirea înțelegerii Scripturilor	403
XVII. <i>Artifex Scriptura</i>	407
XVIII. Ioan Scotus și metafizica numerelor	423
XIX. <i>Cogito</i> -ul eriugenian	447
Sursele textelor	469
Index	475

Eriugena și Părinții greci ai Bisericii: influență și diseminare. Câteva repere

Într-una din scrierile sale, Étienne Gilson precizează faptul că odată cu „secolul al IX-lea [...] a avut loc o adevărată migrație a dascălilor irlandezi în Franța (sic!). O spune Heiricus de Auxerre în prologul poemului despre *Viața Sfântului Germanus*: înfruntând marea, aproape toată Irlanda, cu oastea ei de filosofi, a coborât pe țărmurile Franței: *Quid Hiberniam memorem, contempto pelagi discrimine, paene totam cum grege philosophorum ad littora nostra migrantem* (îmi amintesc că, înfruntând pericolul mării, aproape întreaga Irlandă a venit pe țărmurile noastre cu ceata ei de filosofi)”¹. Dintre acești filosofi, de departe rolul cel mai important pentru cultura europeană occidentală l-a avut Ioan Scotus, zis Eriugena. „Terenul” însă a fost pregătit mai dinainte de către Alcuin și discipolii săi².

*Scotum illum qui est in palatio regis, Joannem nomine*³. Unul dintre puținele izvoare din secolul al IX-lea ne transmite faptul că un anume Ioan (*Johannes*) se afla în palatul imperial și era numit de către contemporanii săi Irlandezul (*Scottus*). Acest personaj, care și-a spus

---

¹ Étienne Gilson, *Filosofia în Evul Mediu: De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, traducere de Ileana Stănescu, București, Humanitas, 1995, p. 184.

² Pentru acest subiect vezi Fredegisus, *De substantia nihili et tenebrarum – Despre substanța nimicului și a întunericului*, ediție bilingvă, Prefață de Christian Trottmann, traducere din limba latină, notă introductivă, tabel cronologic, note, comentarii și bibliografie de Florin Crișmăreanu, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2015, în special p. 51 sqq. Din acest volum am preluat unele fragmente pe care le-am folosit în acest studiu introductiv, prezenta cercetare venind ca o prelungire a celei desfășurate în cartea menționată.

³ Pardulus de Laon, „Epistola ad ecclesiam Lugdunensem”, în *De tribus epistolis* (PL 121, 1052A).

Eriugena⁴, pare că s-a retras discret în spatele impresionantei sale opere de autor și traducător care s-a păstrat de la el. Datele care delimitează viața sa (cca. 810/815-877)⁵, pe care le întâlnim în mai toate dicționarele de specialitate, nu se sprijină pe nici un izvor autentic. Cert este faptul că omul despre care știm atât de puține lucruri este un personaj important, pe nedrept trecut foarte multă vreme în uitare, fără de care nu putem concepe Renașterea culturală carolingiană, cu bazele ei stabilite de către Alcuin la îndemnul lui Carol cel Mare⁶. Din toate sursele inventariate până în prezent de către specialiști, s-au adunat foarte puține date care privesc viața irlandezului, despre momentul

---

⁴ Pentru acest nume a optat chiar irlandezul în introducerea care însoțește traducerea scrierilor păstrate sub numele lui Dionisie Areopagitul (*PL* 122, 1035A-1036A). *Eriugena* (*Eriu*) nu înseamnă altceva decât faptul că era „născut în/ originar din Irlanda” (pentru detalii vezi Édouard Jeuneau și Paul Dutton, *The Autograph of Eriugena (Corpus Christianorum, Medieval Latin Series, Autographa Medii Aevi 3)*, Turnhout, Brepols, 1996. Dermot Moran menționează că numele Eriugena nu se regăsește în *Analele de la Saint-Bertin* (840-882), care inventariază și persoanele de la curtea lui Carol cel Pleșuv. Există însă o mențiune cu privire la un anume Ioan „Irlandezul” la Prudentius de Troyes, în lucrarea sa *De Predestinatione* (851), care-l considera un continuator al lui Pelagius: „Pelagii... sectatorem Ioannem videlicet Scotum” (*PL* 115, 1011B), care a venit din Irlanda în Galia („te solum... Galliae transmisit Hibernia” – *PL* 115, 1194A) (Dermot Moran, „Jean Scot Érigène, la connaissance de soi et la tradition idéaliste”, în *Les études philosophiques*, 1 (2013), pp. 29-56, aici p. 29, n. 2).

⁵ Mai prudent, fără a menționa date, É. Jeuneau spune că „Ioan Scotus s-a născut în primul sfert al secolului al IX-lea și a murit în ultimul sfert al aceluiași secol” („Jean Scot: l’homme et l’œuvre”, în Jean Scot, *Homélie sur le Prologue de Jean*, Paris, Éditions du Cerf (*Sources chrétiennes*, 151), 1969, pp. 9-50; republicat în Édouard Jeuneau, *Études érigéniennes*, Paris, Études Augustiniennes, 1987, pp. 11-54 (trad. în acest volum, p. 75-108). Dermot Moran („John Scottus Eriugena”, în Edward N. Zalta [ed.], *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Fall 2003 Edition) apreciază că abia în secolul al XVII-lea s-a impus numele tautologic Scotus Eriugena, pentru a-l deosebi astfel pe autorul nostru de franciscanul Ioan Duns Scotus (1265/1266-1308). Mai exact, arhiepiscopul de Armagh, Jacobus Usseus (1581-1656), este primul care a combinat cele două supranume: *Scottus* cu *Eriugena* (*Veterum epistolarum Hibernicarum sylloge*, Dublin, 1632, p. 57), iar acest pleonasm avea să fie impus de Thomas Gale, profesor de greacă la Cambridge, cel care a editat lucrarea *Periphyseon: Joannis Scoti Eriugena De divisione naturae libri quinque diu desiderati; accedit appendix ex ambiguis S. Maximi graece & latine*, ed. Thomas Gale, Oxonii e Theatro Sheldoniano, 1681 (reeditată la Frankfurt am Main, 1964).

⁶ Pentru o privire de ansamblu asupra omului și operei lui Eriugena, pe lângă studiile lui É. Jeuneau, o parte dintre ele traduse în acest volum, se poate consulta cu folos Dom Maïeul Cappuyns, *Jean Scot Érigène: sa vie, son œuvre, sa pensée*, Louvain, Abbaye du Mont César/ Paris, Desclée de Brouwer, 1933 (reeditată anastatic la Bruxelles în 1964); Tullio Gregory, *Giovanni Scoto Eriugena. Tre Studi*, Firenze, Le Monnier, 1963; René Roques, „Jean Scot Érigène”, în *Dictionnaire de spiritualité*, VIII, Paris, Beauchesne, 1973, 735-761. Mary

când acesta vine pe continent (probabil, între 840 și 847), unde a găsit susținere la curtea carolingienilor⁷. În absența unor informații care să se sprijine pe izvoare scrise, putem doar specula cu privire la motivele care l-au determinat pe acesta să treacă Canalul Mânecii. Probabil, aceleași motive care i-au determinat pe cei din generația anterioară (Alcuin, Fredegisus, Dungal *et alii*) să facă același lucru⁸. Datorită educației sale, primite, probabil, într-o mănăstire din Irlanda – aspect care nu garantează faptul că Eriugena a fost și cleric⁹ –, avea asigurată

Brennan, „Materials for the Biography of Johannes Scotus Eriugena”, în *Studi Medievali*, 27 (1986), pp. 413-460; Dermot Moran, *The philosophy of John Scottus Eriugena. A study of idealism in the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989; Werner Beierwaltes, *Eriugena. Grundzüge seines Denkens*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1994; Bernard McGinn and Willemien Otten, *Eriugena: East and West (Papers of the International Colloquium of the Society for the Promotion of Eriugenian Studies Chicago and Notre Dame 18-20 October 1991)*, London, University of Notre Dame Press, 1994; Deirdre Carabine, *John Scottus Eriugena*, Oxford and New York, Oxford University Press, 2000.

⁷ Pentru anii formării și cariera timpurie a lui Eriugena vezi John J. Contreni and Pádraig P.Ó Néill, *Introduction to John Scottus Eriugena, Glossae Divinae Historiae: The Biblical Glosses of John Scottus Eriugena*, edited by John J. Contreni and Pádraig P.Ó Néill, Firenze, SISMEL, 1997, pp. 1-85, în special pp. 50-55 și 72-84.

⁸ Vezi în acest sens Fredegisus, *op. cit.*, pp. 51-74.

⁹ Cei care s-au ocupat de viața și educația lui Eriugena nu au reușit să ofere un răspuns unanim acceptat la întrebarea: a fost irlandezul un simplu laic sau un cleric? Fără izvoare scrise care să confirme o variantă sau alta, exegeților nu le rămâne decât să interpreteze contextul formării și epoca în care a trăit Ioan Scotus. Era posibilă în acele timpuri o educație aleasă în afara unei mănăstiri? Greu de crezut. Era posibil oare ca un tânăr educat într-o mănăstire să nu devină monah sau cleric? Îmi este greu să cred că respectivul tânăr își putea lua această libertate. Și totuși, o spusă a lui Dom Jean Mabillon (1632-1707), reluată în *Histoire littéraire de la France*, ne înștiințează că Eriugena „ne fut jamais ni moine, ni élève aux ordres sacrés” (*Histoire littéraire de la France*, tome V (Qui comprend la suite du neuvième siècle de l'Église jusqu'à la fin), Paris, Librairie de Victor Palmé, 1866 (Kraus Reprint: Nendeln/Liechtenstein, 1973, p. 418). Poate fi o astfel de informație corectă sau este doar o consecință a condamnărilor operei erigeniene din partea ierarhilor Bisericii Catolice? Există în acea epocă și o formă intermediară, cum ar fi, spre exemplu, situația unui abate laic (existau chiar și abații laice), care avea ca sarcină administrarea unei mănăstiri, care funcționa în acele timpuri precum niște „unități de producție”, de manuscrise și de bunuri pentru viața de zi cu zi a comunității. Totuși, Eriugena nu s-a aflat într-o astfel de situație. În marea lor majoritate, exegeții din ultimele decenii afirmă că Eriugena a fost un cleric, altfel nu se poate explica educația sa, desfășurată doar într-o mănăstire. Să mergem și de această dată pe „mână” lui É. Jeaneau, care, într-un articol tradus în acest volum, ne vorbește despre „clericul irlandez” („Jean l'Érigène et les Ambigua ad Iohannem de Maxime le Confesseur”, în F. Heinzer și C. von Schönborn [éds.], *Maximus Confessor. Actes du symposium sur Maxime le Confesseur* (Fribourg, 2-5 septembre 1980), Fribourg, Éditions universitaires de Fribourg, 1982, pp. 343-364; republicat în Édouard Jeaneau, *Études érigéniennes*, Paris, Études Augustiniennes, 1987, pp. 189-210 (trad. în acest volum, p. 303).

un loc în Școala palatină. Stăpânirea artelor liberale și cunoașterea limbii grecești constituiau un atu important.

Cât privește condițiile în care a murit Eriugena, multă vreme a circulat o povestioară lansată de către un istoric englez, William de Malmesbury (cca 1095-1143), potrivit căreia irlandezul, spre sfârșitul vieții, s-ar fi retras la Malmesbury, în Anglia, unde ar fi sfârșit tragic, fiind ucis de loviturile de condei ale elevilor săi („a pueris quos docebat, graphiis perfosus” - PL 122, 100A). Nici un alt izvor nu susține legenda creată, probabil în scop ideologic, de către William de Malmesbury. Se prea poate ca Eriugena să fi murit câțiva ani mai devreme decât se crede în mod curent, É. Jeauneau apreciind că în 870 irlandezul era deja mort. În orice caz, în termenii lui Maïeul Cappuyns, „Ioan Scotus iese de pe scena istoriei la fel cum a intrat, în chip misterios”¹⁰. Așadar, omul care și-a spus „Eriugena” se retrage discret, la fel cum și a apărut la curtea carolingiană, în spatele unei opere monumentale (de autor și traducător al scrierilor patristice). Mai mult decât în cazul altor gânditori, situația lui Eriugena este una specială, deoarece scrierile sale și traducerile pe care le-a realizat sunt indisolubil legate, irlandezul valorificând din plin în textele sale ideile autorilor pe care i-a tradus.

Nu voi întârzia foarte mult asupra aspectelor ce privesc viața – de altfel, foarte puține – și opera lui Eriugena, deoarece face acest lucru cu mult mai multă competență É. Jeauneau în studiile traduse în acest volum. În această introducere voi încerca să evidențiez câteva aspecte, ce pot fi considerate secundare – cu privire la epoca în care a trăit irlandezul și influența exercitată de acesta –, care nu au fost abordate *in extenso* de către É. Jeauneau în studiile sale traduse mai jos.

Periphyseon

Dintre scrierile lui Eriugena, voi avea în vedere în paginile acestor introduceri doar câteva elemente desprinse din „imensa epopee metafizică”¹¹, așa cum a fost numită *Periphyseon*, cu gândul că în viitorul

¹⁰ Dom Maïeul Cappuyns, *op. cit.*, p. 233.

¹¹ Étienne Gilson, *Filosofia în Evul Mediu, trad. cit.*, p. 206.

nu foarte îndepărtat se va putea forma o echipă care să-și asume traducerea în limba română a acestei opere fundamentale pentru cultura europeană.

Periphyseon (incorect numită de unii autori *De divisione naturae*¹²), a fost scrisă între anii 864-866, fiind dedicată prietenului său Vulfadus († 876)¹³ – *dilectissimo tibi, frater in Christo, et in studiis sapientiae cooperatori, Vulfade* – și a fost considerată de către unii exegeți „cea mai ambițioasă carte care a fost scrisă în Occident de la *De Civitate Dei* a lui Augustin”¹⁴. Scrisă la deplină maturitate, sub forma unui dialog filosofico-teologic între un Magistru (*Nutritor*) și Discipol (*Alumnus*)¹⁵, această scriere valorifică toate achizițiile pe care irlandezul le-a făcut atât din tradiția latină, cât mai ales din tradiția greacă, reușind „pentru întâia oară în Occident [...] să clădească o sinteză teologică absolut originală”¹⁶. Din punctul de vedere al paleografilor, „*Periphyseon* este un text în devenire” (É. Jeaneau), deoarece a fost redactat de autor, și ulterior de către unii discipoli, în mai multe etape. Cel puțin patru astfel de revizuiți succesive au fost identificate de către un editor al textului eriugenian (I.-P. Sheldon-Williams).

De la formă și până la conținut, totul pare a fi tributar grecilor; chiar titlul acestei scrieri este construit după modelul frecvent întâlnit

---

¹² É. Jeaneau spune în acest sens că „*Periphyseon*-ul, în ciuda titlului inventat în secolul al XVII-lea de Thomas Gale, nu este doar un *De divisione naturae*; este și un *De adunatione*” (É. Jeaneau, „La division des sexes chez Grégoire de Nysse et chez Jean Scot Erigène”, în Werner Beierwaltes [ed.], *Eriugena. Studien zu seinen Quellen. Vorträge des III. Internationalen Eriugena-Colloquiums. Freiburg im Breisgau, 27-30 August 1979*, Heidelberg, Carl Winter, 1980, pp. 33-54; republicat în Édouard Jeaneau, *Études érigéniennes*, Paris, Études Augustiniennes, 1987, pp. 341-364; trad. în acest volum, p. 298).

¹³ Michael Idomir Allen, „Le catalogue de la bibliothèque de Vulfad (vers 860)” [on ms. Paris, Bibl. Mazarine, 561], în F. Barbier, Th. Dubois et Y. Sordet [éds.], *De l'argile au nuage: une archéologie des catalogues (IIe millénaire av. J.-C. – XXIe siècle)*, [Paris]: Bibliothèque Mazarine/ Editions des Cendres; [Geneve]: Bibliothèque de Geneve, [Verone]: La Maison Bortolazzi, 2015, pp. 161-165.

¹⁴ Paul Edward Dutton, „John Scotus Eriugena”, în Jeremiah Hackett [ed.], *Dictionary of Literary Biography: Medieval Philosophers*, Detroit and London, Gale, 1992, p. 178.

¹⁵ Această lucrare dialogică sfârșește într-un monolog (É. Jeaneau, „La conclusion du *Periphyseon*. Comment un dialogue devient monologue”, în Willemien Otten, Walter Hannam and Michael Treschow [eds.], *Divine Creation in Ancient, Medieval, and Early Modern Thought Essays Presented to the Rev'd Dr. Robert D. Crouse*, Leiden/ Boston, E.J. Brill, 2007, pp. 223-234).

¹⁶ É. Jeaneau, „Jean Scot: l'homme et l'œuvre” (trad. în acest volum, p. 101).

în tradiția răsăriteană. Henri de Lubac este printre primii exegeți care arată că titlul *Periphyseon* (Περὶ φύσεως) are ca model *Periarchon* (Περὶ ἀρχῶν), al lui Origen¹⁷. É. Jeaneau adaugă că „Evul Mediu a recurs adesea la această metodă constând în sudarea a două cuvinte grecești pentru a obține astfel titlul unei opere latinești: *Proslogion* a lui Anselm, *Metalogicon* a lui Ioan din Salisbury”¹⁸.

Din densitatea de idei filosofico-teologice întâlnite în *Periphyseon*, două noțiuni se evidențiază prin importanță chiar din debutul primei cărți: *natura* (care pentru irlandez este echivalentă cu *essentia*) și *teofania*; la rigoare, acestea sunt indisolubil legate, nu se poate una fără cealaltă.

Știința naturii este *physiologia* (așa cum spune însuși Eriugena în *Periphyseon*, IV, PL 122, 741C, 750A) care se deosebește în mod evident de *ousiologia* aristotelică¹⁹. În *Periphyseon*, diviziunea naturii este cvadripartită: I. *Natura care creează și nu este creată*; II. *Natura care creează și care este creată*; III. *Natura care este creată și care nu creează*; IV. *Natura care nu creează și care nu este creată* (*Periphyseon* I, 1; PL 122, 441B 5-442B 9; ed. Jeaneau, pp. 3-4)²⁰. Aceste patru „forme sau specii” (*formam vel speciem* – ed. Jeaneau, CCCM 162, p. 3) ale naturii

¹⁷ Henri de Lubac, *Exégèse médiévale. Les quatre sens de l'Écriture*, I, 1, Paris, Aubier, 1959, p. 241; vezi, de asemenea, I.-P. Sheldon-Williams, „The Title of Eriugena's *Periphyseon*”, în *Studia Patristica*, III (1961), pp. 297-302; pentru titlul operei eriugeniene vezi É. Jeaneau, „Le titre”, în *Iohannis Scotti seu Eriugena Periphyseon, Liber Primus*, Turnhout, Brepols (*Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis* 161), 1996, pp. V-XI; vezi și studiu de dată mai recentă semnat de É. Jeaneau, „From Origen's *Periarchon* to Eriugena's *Periphyseon*”, în Willemien Otten and Michael I. Allen [eds.], *Eriugena and Creation. Proceeding of the Eleventh International Conference on Eriugenan Studies, held in honor of Édouard Jeaneau, Chicago, 9-12 November 2011*, Turnhout, Brepols, 2014, pp. 139-182.

¹⁸ É. Jeaneau, „Jean Scot: l'homme et l'œuvre” (trad. în acest volum, p. 102, n. 39).

¹⁹ Dermot Moran, „«Natura Quadriformata» and the Beginnings of «physiologia» in the Philosophy of John Scottus Eriugena”, în *Bulletin de Philosophie Médiévale*, 21 (1979), p. 46.

²⁰ Pentru termenul *natura* în *Periphyseon* vezi, *inter alii*, Dermot Moran, „«Natura Quadriformata»...”, pp. 41-46; pentru o perspectivă mai amplă asupra acestui cuvânt vezi André Pellicer, *Natura. Études sémantique et historique du mot latin*, Paris, PUF, 1966; vezi și Marta Cristiani, „Nature-essence et nature-langage. Notes sur l'emploi du terme «natura» dans le «Periphyseon» de Jean Erigène”, în A. Zimmermann [Hrsg.], *Sprache und Erkenntnis im Mittelalter*, II. B., Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1981, pp. 707-717; vezi, de asemenea, É. Jeaneau, „Jean Scot: l'homme et l'œuvre” (trad. în acest volum, p. 103).

sunt analizate în cele cinci cărți ale *Periphyseon*-ului. Simbolistica numerelor utilizată de Eriugena în lucrarea sa fundamentală nu este deloc întâmplătoare, așa cum arată É. Jeaneau într-un studiu tradus în acest volum („Ioan Scotus și metafizica numerelor”). Nimic nu este lăsat la voia întâmplării. Dacă lucrurile s-ar fi oprit aici, atunci lucrarea și-ar fi meritat titlul *De divisione naturae*, însă diviziunea naturii, manifestarea ei trebuie să parcurgă și drumul invers (*De adunatione*), de reîntoarcere la Principiul, la Cauza Care a produs-o, a creat-o. În lucrarea pe care o avem în vedere, Eriugena nu face decât să descrie parcursul întregii creații, de la manifestarea sa în această lume și până la întoarcerea la Dumnezeu²¹. Această dublă mișcare nu este altceva decât o reluare (prin mijlocirea scrierilor dionisiene și maximiene) a cuplului terminologic neoplatonician: *πρόοδος* și *ἐπιστροφή*. Învățatul irlandez traduce acești termeni prin *processio* (*multiplicatio, divisio*) și *reversio* (*reditus, congregatio, adunatio*), iar „aceste două noțiuni constituie leitmotivul lucrării majore a lui Eriugena, *Periphyseon*”²², ele sunt „inima gândirii eriugeniene, motorul dialecticii sale”²³.

Pentru Ioan Scotus, spre deosebire de tradiția neoplatonică (necreștină), *reversio* nu este altceva decât *deificatio*, iar această reîntoarcere se face în și prin Hristos, Noul Adam, care, spre deosebire de primul Adam, din pricina căruia întreaga natură a fost izgonită din paradis, reunește, reîntregește întreaga natură: „*In primo universa natura de felicitate paradisi est expulsa, in secundo in eandem felicitatem est revocata et restituta*” (*Periphyseon*, IV, 20; PL 122, 836C). Hristos asumă și răscumpără întreaga natură umană: „*totam humanam naturam quam totam accepit, totam in seipso et in toto humano genere totam salvavit*” (*Ibidem*, V, 25; PL 122, 911B)²⁴.

²¹ Spre finalul tratatului, Eriugena vorbește despre o triplă reîntoarcere (1020A-C), care se realizează în șapte etape (1020C-1021A).

²² „These two notions constitute the leitmotiv of Eriugena’s major work, the *Periphyseon*” (Édouard Jeaneau, „The Neoplatonic Themes of Processio and Reditus in Eriugena”, în *Dionysius*, 15 (1991), pp. 3-29; republicat în „*Tendenda vela. Excursions littéraires et digressions philosophiques à travers le Moyen Âge*, Turnhout, Brepols, 2007, pp. 511-539, aici p. 519).

²³ Édouard Jeaneau, „Le thème du retour”, în *Études érigéniennes*, Paris, Études Augustiniennes, 1987, p. 369.

²⁴ Pentru rolul lui Hristos în sistemul eriugenician vezi Maieul Cappuyens, *Jean Scot Érigène: sa vie...*, pp. 361-370.

Tot la începutul lucrării *Periphyseon*, Cartea I, Eriugena vorbește despre *theophania* (un calc după grecescul $\theta\epsilon\omicron\phi\acute{\alpha}\nu\iota\alpha$), pe care o definește ca manifestare a divinului (*theophania, hoc est dei apparitio*, PL 122, 446D)²⁵. Explicit, irlandezul face din Maxim Mărturisitorul marele teoretician al teofaniilor (*Dei apparitio*): „*Maximum monachum, divinum philosophum, in expositione Sermonum Gregorii Theologi de hac theophania altissime atque subtilissime disputasse reperimus*” (PL 122, 449A)²⁶. Mai mult decât atât, „pentru Eriugena, fiecare creatură este o teofanie, o manifestare creată a Luminii necreate. Fiecare creatură este și «o pirofanie» (neologism propus de É. Jeauneau), o manifestare văzută a focului dumnezeiesc nevăzut”²⁷. Prin teofanie se deschide astfel calea spre Dumnezeu, dar nu spre esența Sa, subliniază în nenumărate rânduri Ioan Scotus, în bună tradiție patristică, ci doar la manifestările Sale. Situația paradoxală, specifică creștinismului, rămâne și este exemplar redată de învățatul irlandez în Cartea a III-a a *Periphyseon*-ului (PL 122, 678C, ed. Jeauneau, CCCM 163, p. 85), unde vorbește despre *vizibilitatea invizibilului, înțelegerea neînțeleșului, manifestarea ascunsului, cunoașterea necunoscutului etc.*

Scriptura spune clar că „Dumnezeu nu poate fi văzut” (Ieș. 33, 20; I Tim. 6, 16), dar El, totuși, Se face văzut, într-o anumită măsură, pentru că „cele nevăzute ale Lui se văd de la facerea lumii, înțelegându-se

²⁵ Pentru o definiție a teofaniei vezi și *Expositiones in Ierarchiam coelestem* IV, 17; CCCM 31, p. 156.

²⁶ Lambros Siassos, „Des théophanies créées? Anciennes interprétations de la première lettre de l'Aréopagite”, în Ysabel de Andia [éd.], *Denys l'Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International, Paris, 21-24 septembre 1994*, Paris, Études Augustiniennes 1997, pp. 227-235; vezi, de asemenea, Tullio Gregory, „Note sulla dottrina delle «teofanie» in Giovanni Scoto Eriugena”, în *Studi medievali*, IV (1963), pp. 75-91; Emile Falque, „Jean Scot Érigène: La théophanie comme mode de la phénoménalité”, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 86 (2002), pp. 387-421; Bogdan G. Bucur, „Theophanies and Vision of God in Augustine's *De Trinitate*: An Eastern Orthodox Perspective”, în *Saint Vladimir's Theological Quarterly*, 52 (2008), pp. 67-93.

²⁷ É. Jeauneau, „Traducerea eriugeniană la *Ambigua* lui Maxim Mărturisitorul: Thomas Gale (1636-1702) și *Codex Remensis*” (La traduction érigénienne des *Ambigua* de Maxime le Confesseur: Thomas Gale (1636-1702) et le *Codex Remensis*), în *Jean Scot Eriugène et l'histoire de la philosophie, Laon, 7-12 juillet, 1975*, Paris, CNRS (Bontemps Limoges), 1977, pp. 135-144; republicat în Édouard Jeauneau, *Études érigéniennes*, Paris, Études Augustiniennes, 1987, pp. 423-434 (trad. în acest volum, p. 203).

din făpturi” (Rom. 1, 20). Întreaga creație oferă, atât cât pot oamenii înțelege, o anumită cunoaștere despre Dumnezeu. Un autor drag lui Eriugena, Dionisie Areopagitul, spune în *Epistola VII* (ed. Suchla 166, 15), că „adevărații filosofi” (αὐτοῦ φιλοσοφία) sunt aceia care pot mărturisi că Dumnezeu poate fi cunoscut, într-o anumită măsură, plecând de la creația Sa²⁸.

Ca și în sistemul maximian, unde cele descrise mai sus se identifică cu contemplația naturală (θεωρία φυσική)²⁹, Eriugena face un pas înainte și vorbește despre Hristos, Dumnezeu adevărat și Om adevărat, care este singurul Mijlocitor între oameni și Dumnezeu (1 Tim. 2, 5). Natura divină a Cuvântului lui Dumnezeu rămâne inaccesibilă întregii creații, doar prin Întrupare Dumnezeu Se coboară la oameni „*incarnatum vero quadammodo descendens, mirabili quadam theophania*” (*Periphyseon*, V, 25; PL 122, 912D) pentru ca aceștia să se poată înălța spre Dumnezeu („*Descendit enim verbum in hominem ut, per ipsum, ascenderet homo in deum*”)³⁰. Eriugena este unul

²⁸ Ysabel de Andia, *Denys l'Aréopagite. Tradition et métamorphoses*, préface par Maurice de Gandillac, Paris, J. Vrin, 2006, p. 55.

²⁹ Din textele Sfântului Maxim reiese că Întruparea Cuvântului este triplă: 1) Întruparea Cuvântului în *logoi* ai creaturilor, în momentul creației; 2) Întruparea Cuvântului în *logoi* ai Scripturii și 3) Întruparea Logosului în trupul omenesc (*Ambigua* 33, trad. D. Stăniloae, București, EIBMBOR, 2006, pp. 369-370). Astfel, îl putem cunoaște pe Dumnezeu într-un mod întreit: contemplând cele create, din Scripturi și, în mod desăvârșit, prin Întruparea Cuvântului. Această cunoaștere întreită este accesibilă omului în funcție de etape pe care a atins-o în cadrul urcușului duhovnicesc: *legea naturală* (φυσικοῦ νόμου), *legea scrisă* (γραπτοῦ νόμου) și *legea harului* (χάριτος νόμου) (Pentru aceste trei legi generale în textele lui Maxim, vezi, între altele, *Răspunsuri către Thalasia*, 64, în *Filocalia*, III, trad. D. Stăniloae, București, Humanitas, 2005, p. 353; p. 65 [p. 368]). Dar, oricât de îmbunătățită duhovnicește ar fi o persoană la un moment dat, niciodată nu va avea o cunoaștere a ființei (naturii) lui Dumnezeu, ci doar a manifestărilor, a lucrărilor, Sale. În acest loc intervine distincția patristică dintre teologie (θεολογία) și iconomie (οικονομία), magistral exprimată de Sfântul Maxim prin cuvintele: „θεολογίαν μὲν γὰρ διδάσκει σαρκούμενος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡς ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον” (*Orationes Dominicae brevis expositio*, PG 90, 876C; trad. D. Stăniloae în *Filocalia*, II [ed. 2005], p. 230: „Teologie ne învață Cuvântul lui Dumnezeu prin faptul că Se Întrupează, arătând în Sine pe Tatăl și pe Duhul Sfânt”).

³⁰ Jean Scot Érigène, *Commentaire sur l'Évangile de Jean*, introduction, texte critique, traduction, notes et index d'Édouard Jeuneau, Paris, Éditions du Cerf (SC 180), 1969, p. 100.

dintre pușinii latini care a înțeles pe deplin principiul *tantum-quantum* (τοσοῦτον-όσον) întâlnit frecvent în scrierile maximiene, iar *locus classicus* pentru această formulă se află în *Ambigua* 10³¹.

Nu doar la nivel ideatic, ci și structural, *Periphyseon* este tributară scrierilor maximiene, iar dacă este așa, atunci Hristos este și cheia universului eriugenian. În acest sens, É. Jeuneau observă foarte corect faptul că „Maxim i-a transmis lui Ioan Scotus și realismul său hristologic”³².

Ediții și traduceri ale lucrării *Periphyseon*

Sprijinindu-se pe efortul lui William de Malmesbury (cca 1095-1143), care a editat pentru prima dată *Periphyseon* (Ms. Cambridge, Trinity College, cota 0.5.20 sau *Codex Malmesbiriensis*), Thomas Gale este cel care a realizat o ediție (considerată *editio princeps*) a lucrării *Periphyseon: Joannis Scoti Erigenae de Divisione Naturae libri quinque diu desiderati. Accedit Appendix ex Ambiguis S. Maximi Graece et Latine*, Oxonii, e Theatro Sheldoniano, 1681 (reeditată la Frankfurt am Main, 1964). Între ediția lui Gale și aceea a lui Floss avem o nouă ediție

³¹ PG 91, 1113BC: „Φασί γάρ ἀλλήλων εἶναι παραδείγματα τόν Θεόν καί τόν ἄνθρωπον, καί τοσοῦτον τῷ ἄνθρώπῳ τόν Θεόν διά φιλανθρωπίαν ἀνθρωπίζεσθαι, ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἑαυτόν τῷ Θεῷ δι' ἀγάπης δυνηθεῖς ἀπεθέωσε, καί τοσοῦτον ὑπό Θεοῦ τόν ἄνθρωπον κατά νοῦν ἀρπάξεσθαι πρὸς τό γνωστόν, ὅσον ὁ ἄνθρωπος τόν ἀόρατον φύσει Θεόν διά τῶν ἀρετῶν ἐφάρωσεν” (majoritatea exegeților urmează varianta propusă de Polycarp Sherwood, *Earlier Ambigua of St. Maximus the Confessor and his refutation of Origenism*, *Studia Anselmiana* 36, Roma, Herder, 1955, p. 144, n. 35, aceea de a citi τό ἄγνωστον în loc de τό γνωστόν). În traducerea latină a lui Eriugena, fragmentul maximian este redat astfel: „Dicunt enim inter se inuicem esse paradigmata Deum et hominem, et tantum homini Deum per misericordiam humanari, quantum homo seipsum Deo per caritatem confortatus consecrauit, et tantum a Deo hominem secundum animum rapi ad incognitum, quantum homo inuisibilem natura Deum per virtutes fecit manifestum” (*Ambigua ad Iohannem Maximi Confessoris iuxta Iohannis Scotti Eriugenae latinam interpretationem*, Nunc primum edidit Édouard Jeuneau, *Corpus Christianorum, Series Graeca* 18, Turnhout, Brepols, 1988, pp. 48-49. 140-145).

³² Édouard Jeuneau, „Jean l'Érigène et les *Ambigua ad Iohannem* de Maxime le Confesseur” (trad. în acest volum, p. 317).